

ІННОВАЦІЇ У МИСТЕЦЬКІЙ І ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

УДК 378:7:004

*Лариса Тимчук,
м. Київ*

НАВЧАННЯ СТВОРЕННЯ ЦИФРОВИХ НАРАТИВІВ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МИСТЕЦТВА

*Всі види мистецтв служать
найвеличнішому з мистецтв –
мистецтву жити на землі.
Бертольд Брехт*

У статті проаналізовано теоретичні засади навчання створення цифрових наративів майбутніх учителів мистецтва. Акцентовано увагу на тому, що потенційні можливості мистецтва в поєднанні з сучасними цифровими технологіями мають невичерпний потенціал для вдосконалення вітчизняної системи освіти. Характерною особливістю професійної підготовки вчителів до наративно-цифрового навчання є формування навичок критичного сприймання інформації в медіапросторі та збагачення досвідом творчої діяльності, формування умінь творення образного світу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Охарактеризовано наративно-цифровий підхід у навчанні майбутніх учителів, етапи створення цифрових наративів.

Ключові слова: *цифрове мистецтво, цифровий наратив, творчість, наративно-цифровий підхід.*

Постановка проблеми. У реаліях розвитку інформаційного соціуму, коли стало можливим нагромадження й одержання необхідної інформації в режимі швидкого доступу в будь-якій формі в різних місцях, коло нерозв'язаних важливих проблем, що надзвичайно стрімко постають перед вітчизняною педагогічною спільнотою, постійно збільшується. Особливої значущості, на нашу думку, набули проблеми швидкої розробки й інтегрованого використання мистецьких і цифрових технологій, які поєднують мистецтво, програмне, технологічне і технічне забезпечення в

освітньому процесі, що повинен ґрунтуватися на гуманістичній парадигмі, сприяти розвитку духовно-творчого начала людини.

Слід зазначити, що основними положеннями гуманістики є визнання людини найвищою цінністю у світі, повага до її гідності та унікальності, створення умов для максимального вияву творчого потенціалу, вільного розвитку здібностей, талантів, самопізнання, самореалізації, адже людина має право на щастя, свободу й вільне самовизначення. На відміну від адаптивно-авторитарних підходів, що реалізуються через регламентовано-контрольовану організацію навчального процесу, уніфікацію програм, здебільшого, авторитарну комунікацію, гуманістичний підхід ґрунтується на особистісній орієнтації, індивідуалізації та диференціації у навчанні. Найголовніше в цьому підході – можливість отримання радості від процесу учіння, творчий розвиток, розуміння важливості та необхідності постійної самоосвіти й самовдосконалення, максимальне врахування індивідуальних потреб і здібностей кожного. Визначальну роль у цьому відіграє мистецтво.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемі інтеграції мистецтв у освіті відведена значна роль у науковій діяльності видатного Вченого-Педагога, фундатора вітчизняної педагогіки добротворення, талановитого теоретика й практика педагогічної майстерності, ініціатора й керівника розробленої державної програми «Вчитель», невтомного реформатора й утілювача концепції єдності мистецтва й педагогіки у професійну підготовку вчителів – академіка Івана Андрійовича Зязюна. Його педагогічні ідеї та творчі задуми реалізовувались на посаді ректора Полтавського педагогічного інституту, міністра освіти, директора академічного науково-дослідного інституту. У книзі «Педагогіка добра: ідеали і реалії», яку, безсумнівно, можна віднести до одного з кращих вітчизняних науково-автобіографічних наративних досліджень, учений обґрунтовує ідею педагогічної майстерності. Базовою основою цієї ідеї є теорія інтегративної єдності мистецтва та педагогіки. Учений доводить її наукову вірогідність і практичну дієвість, перевірену власним досвідом: «Педагогічна робота стала для мене справжнім мистецтвом, за допомогою якого вдалося входити у внутрішній світ студентів і переживати з ними дивні катарсичні стани,

збудники і зумовлювачі оптимізму в нелегкій педагогічній творчості» [2, с. 69].

Мистецтво в усі часи відіграло виключно важливу роль у розвитку особистості. Особлива місія йому відводиться і в інформаційному соціумі, який, відкриваючи можливості для самореалізації людини, все ж намагається уніфікувати й конформістично втиснути її в свої обриси. В цьому контексті актуалізується проблема інтеграції мистецтва й сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у творчому розвитку особистості. Цей процес спрямований на пошук втраченої довіри до можливостей повернути привабливість реаліям власного життя, повагу до себе, позитивну самооцінку як важливих чинників відкриття доступу до власних творчих можливостей і знаходження джерел внутрішнього спонтанного відновлення власної цілісності, що є важливим і значущим для гармонійного співіснування та взаємодії в інформаційному суспільстві. Тому використання у професійній підготовці майбутніх учителів кращих зразків мистецьких надбань людства в поєднанні з потужним потенціалом сучасних технологій має сприяти саме збереженню й розвитку людської самоідентичності, духовного потенціалу людини, етносу, народу, нації.

Для підтвердження особливого статусу мистецтва в освітніх практиках звернемо увагу на думку українського вченого, яскравого представника наукової школи академіка І. Зязюна, професора М. Лещенко: «Особливий статус у навчальних закладах повинно зайняти мистецтво. Саме воно уможливує творення казкової, фантастичної атмосфери навчально-пізнавальної реальності, виступає чудодійним засобом залучення навчальної інформації до внутрішнього світу дитини. Мистецтву притаманна властивість підвищувати енергетичний потенціал пізнавально-активного поля, яким характеризується модифікована в класі реальність... Справжнє мистецтво заражає і заряджає вкладеними в нього почуттями і енергією... Ефективність мистецького впливу при цьому посилюється за рахунок продуктивної уяви і творчої фантазії, які є неминучою передумовою вираження свого бачення предмета. Кажуть, що в нього при створенні була вкладена справжня душа митця. Осягаючи цю душу, ми звертаємо очі усередину себе, вдвляємось у власну душу» [3, с. 24-25].

Використання потенційних можливостей мистецтва в поєднанні з інтерактивними, мультимедійними, зокрема, цифровими засобами та сучасними комп'ютерними програмами свідчить про їх майже невичерпний потенціал для вдосконалення вітчизняної системи освіти. Таке інтегроване застосування з перевіреними в міжнародній освітній практиці технологіями надає унікальну можливість сфокусувати увагу на розв'язанні проблеми піднесення культурного рівня кожної людини, збереження та розвитку її особистісної неповторності, позитивно-спрямованого творчого начала, розуміння необхідності постійного самовдосконалення й саморозвитку.

Проблемі застосування цифрового нарративу як методу поєднання мистецтва усної оповіді з інформаційно-комунікаційними технологіями в навчальному процесі присвячені праці Р. Ленхема (Lanham R.) [6], С. Махоні (Mahony S.) [7], Дж. Охлера (Ohler J.) [8], І. Піразо (Pierazzo E.) [7], С. Толісано (Tolisano S.) [10], Б. Хірша (Hirsch B.) [5].

Метою статті є дослідження проблеми навчання створення цифрових нарративів майбутніх учителів мистецтва, використання яких спрямоване на розвиток креативних здібностей, процесів самопізнання, вивчення й переосмислення власного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Використання в навчально-виховному процесі сучасних інформаційно-комунікаційних і мистецьких технологій уможливорює широкий доступ до інформаційних джерел, інтерактивний характер взаємодії з інформацією дає можливість людині самій стати творцем культурних, літературних, кінематографічних та інших мистецьких витворів, побудувати власну реальність. Розмаїття способів представлення й переробки інформації (цифровий текст, відео, звук та інші форми створення віртуальної реальності) забезпечують благодатне підґрунтя для реалізації потенціалу особистості, створюють простір її гармонійного перебування в інформаційному середовищі.

Однією з важливих характеристик сучасної педагогічної науки є те, що в ній все частіше з'являються нові терміни, поняття, пов'язані не тільки з трансформаційними процесами в традиційній дидактиці, а й з іншими науковими дисциплінами, що стосуються інформаційно-комунікаційної взаємодії, серед яких

особливий інтерес представляють «цифрове мистецтво», «цифрові наративи». *Цифрове мистецтво* (від англ. *digital arts* – комп'ютерне мистецтво, дигітальне мистецтво) зарубіжними науковцями трактується як творча діяльність, що ґрунтується на використанні інформаційних (комп'ютерних) технологій, результатом якої є художні твори в цифровій формі. Цифрові витвори можуть існувати у вигляді зображення, звуку, мультиплікації, відео, Web-сайту, віртуальної галереї, мультимедійного наративу та ін. [11].

У широкому розумінні категорія «цифрове мистецтво» застосовується відносно сучасного мистецтва, що створюється за допомогою цифрових технологій. Ця категорія може застосовуватися й до творів мистецтва, створених іншими засобами, а згодом були модифіковані за допомогою відповідних комп'ютерних програм і цифрових засобів. За допомогою цифрових технологій можна трансформувати традиційні види мистецтва, наприклад, такі, як живопис, малюнок, скульптуру, у нові форми мережного мистецтва, зокрема, цифрові інсталяції (цифровий дизайн), віртуальний мистецький простір (віртуальні картинні галереї, віртуальні музеї), які зараз чекають на своє визнання в художній практиці.

У даний час до поняття «цифрове мистецтво» можуть бути віднесені як твори традиційного мистецтва, що були переформатовані в цифрову форму, що відтворює аутентичний первинний матеріальний носій (відсканована фотографія, малюнок, картина та ін.) або створені за допомогою сучасних комп'ютерних технологій, так і принципово нові види художніх творів, основним середовищем існування яких є комп'ютерний простір.

До цифрового мистецтва належать цифровий живопис, комп'ютерна графіка (ASCII-графіка, ANSI-графіка, демо), комп'ютерна музика, електронні тексти (гіпертекстова література, цифрова поезія). Цифрове мистецтво має еволюційний характер, оскільки інформаційні технології та програмне забезпечення, за допомогою яких воно розвивається, швидко змінюються й постійно вдосконалюються. Незаперечним є потужний вплив традиційного мистецтва на розвиток особистості, але сьогодні вже можна спрогнозувати, що бурхливий розвиток цифрових технологій поступово розмиватиме межі між традиційними

творами мистецтва і новими, цифровими, мультимедійними творами, створеними за допомогою комп'ютерних технологій.

Застосування цифрового мистецтва у професійній підготовці вчителів передбачає формування творчих компетентностей, які включають вміння інноваційно й нестандартно діяти, розширювати канали сприймання й переробки навчальної інформації в процесі поєднання реальних і віртуальних компонентів пізнавального середовища. На нашу думку, цьому сприятиме оволодіння вчителями мистецтвом створення цифрових наративів.

Зарубіжні вчені визначають *цифровий наратив* як авторську оповідь, що поєднує цифрові зображення, текст (словесний, відео, музичний) і створює найбільш сприятливі умови для передачі повної інформації з досліджуваної теми та її засвоєння шляхом розширення каналів сприймання.

До поняття «цифровий наратив» можна віднести: цифрові тексти, презентації, розповіді, розміщені на блогах, твітер-романи, романи для читання, розміщені на екрані мобільного телефону, відеокліпи, анімаційні фільми, відеоблоги, фотоколажі, описи подій у соцмережах, ігрові квести та ін. [8, с. 10].

Цифровий наратив, на думку багатьох учених, має такі властивості: сегментність, послідовність оповіді, тобто представлення всіх її фрагментів у цілісну історію, складові частини якої пов'язані хронологічно й концептуально; особиста присутність – той, хто переглядає (слухає, читає) повинен стати співучасником оповіді, для цього в цифровому наративі використовується звук, текст, відео та високий ступінь деталізації, бо при наявності різноманітних медіа, наратив не повинен фіксуватися на одній із форм, а має представляти світ у відображеннях різних форм – відео, аудіозапису, гри, письмової оповіді. Цифровий наратив створює додаткову реальність, що розподіляє простір на часові проміжки чи фрагменти, які дозволяють побачити його в різних вимірах (теперішньому, майбутньому).

Цифрові наративи стають однією з важливих інтерактивних форм сучасної комунікації, властивої для всіх в притаманній людям різного віку, уподобань, професій (дітям і батькам, учням і вчителям, викладачам і студентам). «Ця інноваційна форма оповідання виникла, – зазначає американська дослідниця Дж. Ох-

лер, – одночасно з розвитком, поширенням та надзвичайно широкою доступністю інформаційно-комунікаційних технологій великому колу споживачів, що, у свою чергу, уможливило людям обмінюватися різними аспектами свого життєвого досвіду шляхом створення історій або представлення ідей» [8, с. 12]. Отже, джерелами створення цифрових наративів є мистецтво усної оповіді й інформаційно-комунікаційні технології.

Мистецтво оповідання історій – одне з найдавніших мистецтв, що відроджується в сучасній глобальній культурі. В час швидкого розвитку та зміни реалій глобального цифрового соціуму, майже безальтернативного перебування людини в множинних реальностях, що постійно технологічно вдосконалюються та трансформуються, зазнає кардинальних змін і це мистецтво, яке тривалий час було панівним у сфері передачі досвіду. Тому педагогічна освіта повинна запропонувати нові дидактичні підходи з обов'язковим використанням сучасних цифрових інформаційно-комунікаційних технологій як в навчально-виховному процесі, так і у професійній підготовці майбутніх учителів.

Провідний дослідник у галузі застосування наративу в освітніх процесах, американський учений Дж. Брунер наголошує, що людина налаштована на те, щоб розповідати історії, тобто упорядковувати розрізнені відомості, систематизувати їх в єдине ціле й обмінюватися результатами з оточуючими. Якщо учням надати можливість розвивати й використовувати цей природний дар, то вони поступово набуватимуть необхідних у житті комунікативних компетентностей, відчуття впевненості у власних можливостях, що в свою чергу допомагає розвитку дивергентних інтелектуальних навичок [1]. Отже, активне залучення майбутніх учителів до процесу навчання методик створення цифрових наративів – це новий наративно-цифровий підхід, у ході якого інтегруються мистецькі й цифрові технології та забезпечується набуття знань і навичок, необхідних їм як у навчальній, так і професійній діяльності для досягнення успіху в сучасному світі.

Наративно-цифрове навчання – це така взаємодія вчителя з учнями, у ході якої раціонально-логічна та почуттєво-емоційна характеристики інформації передаються й засвоюються не тільки через вербальний, але й інші інформаційні канали за допомогою

інформаційно-комунікативних технологій, що дає можливість розширити, збільшити, поновити ряд смислів та їх відтінків, що виникають в ході отримання нового досвіду. Наративно-цифрове навчання характеризується певним рівнем творчості, що виражається в різних способах структурування, передачі й презентації інформації. Тому характерною особливістю професійної підготовки вчителів до наративно-цифрового навчання є прищеплення навичок критичного сприймання інформації в медіапросторі та збагачення досвідом творчої діяльності, тобто формування умінь творення образного світу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Такий підхід зумовлено необхідністю залучення учнів до творчого виготовлення інформаційної продукції як обов'язкового етапу в процесі формування інформаційно-комунікаційної та медіакомпетентності, що набуває особливого значення в сучасному медіапросторі – інтегральному середовищі, яке використовується для зберігання, передачі й подання інформації або даних.

Наративно-цифрове навчання необхідно застосовувати для реалізації таких завдань: глибше пізнання, розуміння навколишнього світу; активізація процесів самопізнання, пошуку життєвих смислів; розвиток здібностей до аналізу й мистецького представлення отриманого досвіду; актуалізація вміння висловлювати (представляти) власну думку; творча самореалізація; стимулювання вміння постійно вчитися, самовдосконалюватися.

Для успішної реалізації наративно-цифрового навчання майбутній учитель повинен оволодіти мистецтвом творення цифрових наративів. Цей процес передбачає творчу реалізацію послідовних етапів. Надамо характеристику найважливіших із них: визначення теми наративу, продумування сюжетної лінії наративу, унікальна інтерпретація наративу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Етап визначення теми наративу передбачає знаходження, придумування, окреслення творчого задуму цифрового наративу. Творча ідея може бути присвячена особистісному досвіду, видатній особистості, національному герою, людині, про яку хотілося б розповісти, проблемі дослідження довкілля, прочи-

таній книзі, переглянутому фільму чи спектаклю, науковому відкриттю, історичній події, витвору мистецтва та ін.

Етап продумування сюжетної лінії наративу характеризується виокремленням основних елементів, ключових подій і розподіл їх відповідно до початку, середини й кінця оповіді, визначенням часових проміжків, упродовж яких відбувається перебіг подій – із минулого в теперішнє чи в майбутнє.

Етап унікальної інтерпретації (з власної точки зору) наративу за допомогою ІКТ ґрунтується на положенні, що наратив – це не просто оповідь чи виклад певних фактів, це спосіб передати іншим досвід того, що автор зміг відчути, побачити й пережити. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій повинно допомогти розкрити, підтримати, довести авторську точку зору, а також сприяти детальному вивченню й кращому розумінню досліджуваної проблеми.

Ефективною в цьому контексті є програма Power Point, що входить до складу інтегрованого пакета MS Office. За допомогою цієї програми розробляють цифрові наративи у формі презентацій, що складаються з наборів слайдів, у яких текст поєднується з графічними об'єктами, фотокартками, звуком, відео та мультиплікаційними ефектами. Слайди можна подати як у чорно-білій гамі, так і у вигляді кольорових зображень. Для цього використовують шаблони оформлення, створені професійними дизайнерами або розроблені самостійно. Слайди можуть містити тексти, таблиці, діаграми, рисунки, відеокліпи, звуковий супровід, гіперпосилання на інші слайди та документи (презентації, таблиці, діаграми тощо, доступні на даному комп'ютері або в Інтернет-просторі). Створені в Power Point слайди можна відразу переглянути і за потреби змінити. Програма Power Point є дієвим засобом реалізації творчого задуму, унікальної інтерпретації наративу. Вміння її використовувати є важливою складовою професійної компетентності майбутнього вчителя.

Одним із результатів проведеного експериментального дослідження є доведення, що впровадження наративно-цифрового навчання створює атмосферу толерантності й довіри, в якій пізнання нового стає захоплюючим дійством, що мотивує розвиток творчих здібностей і талантів. У ході експерименту особливо

ефективними виявилися біографічні дослідження різнопланової тематики: «Видатні особистості», «Люди, що змінили світ», «Еврика!», «Світлини героїв». Ефективній реалізації творчих задумів студентів сприяло використання різноманітних технологій, які уможливили рефлексивно-емоційну передачу набутого досвіду за допомогою тексту, аудіо- і відеообразів. Наративно-цифровий підхід дозволив учасникам дослідження (викладачам і студентам) на основі вивченого й трансформованого досвіду дійти висновку, що земний шлях кожної людини передбачає певні випробування, у яких вона здобуває життєвий досвід, численні ситуації, вибір розв'язання яких впливає на її подальшу долю, і що від кожного з нас значною мірою залежить, яким є наше життя сьогодні, буде наше майбутнє, зокрема, і професійне.

Проведене дослідження показало, що створення цифрових наративів на основі поєднання мистецьких та інформаційно-комунікаційних технологій підсилює гуманістичну складову професійної підготовки майбутнього вчителя, надаючи їй ознак креативності, індивідуальної спрямованості та особистісної значущості.

Висновки. Отже, поєднання мистецьких та інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів створює умови для реалізації на практиці принципів демократичного, гуманістичного, особистісно орієнтованого, творчого, інтерактивного навчання. Мистецтво створення цифрових наративів сприяє розвитку науково-дослідницьких умінь студентів, покращенню творчих навичок створення оповідей, викладу своїх думок у різних образних формах, покращує засвоєння знань, оскільки емоційна складова та багатоканальність інформаційного впливу цифрового наративу дозволяє запам'ятати більший об'єм матеріалу, що вивчається, удосконалює цифрову грамотність, що є важливою індивідуальною і професійною компетентністю людини в інформаційному суспільстві.

Подальшого дослідження потребують зміст і форми навчання майбутніх учителів творчо застосовувати інформаційно-комунікаційні технології для стимулювання розвитку здібностей учнів, їх зацікавленість, креативної поведінки, дивергентного мислення.

Список використаної літератури

1. Брунер Дж. Культура образования / Брунер Джером; [пер. Л. В. Трубицкой, А. В. Соловьев; Моск. высш. шк. социальных и экон. наук]. – М.: Просвещение, 2006. – 223 с.
2. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб./ І. А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
3. Лещенко М. Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі: До проблеми педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. : у 2 ч. / М. Лещенко. – К.: АСМІ, 2003. – Ч. 2. – 240 с.
4. Clement T. Multiliteracies in the Undergraduate Digital Humanities Curriculum. / Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics / Ed. Brett D. Hirsch. – Cambridge. Open Book Publishers, 2012. – P. 365-388.
5. Hirsch B. Digital Humanities and the Place of Pedagogy. / Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics / Ed. Brett D. Hirsch. – Cambridge. Open Book Publishers, 2012. – P. 3-30.
6. Lanham R. The Electronic Word: Democracy, Technology and the Arts. –
7. Mahony S., Pierazzo E. Teaching Skills or Teaching Methodology / Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics / Ed. Brett D. Hirsch. – Cambridge. Open Book Publishers, 2012. – P. 215-217.
8. Ohler J. Digital Storytelling in the Classroom: New Media Pathways to Literacy, Learning and Creativity Paperback. – Corwin, 2013. – 304 p.
9. Spiro L. Opening Up Digital Humanities Education. / Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics/Ed. Brett D. Hirsch. – Cambridge. Open Book Publishers, 2012. – P. 331-364.
10. Tolisano S. How-Tow-Guide Digital Storytelling Tools for Educators / <http://langwitches.org/blog/wp-content/uploads/2009/12/Digital-Storytelling-Guide-by-Silvia-Rosenthal-Tolisano.pdf>

Лариса Тимчук

ОБУЧЕНИЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИСКУССТВУ СОЗДАНИЯ ЦИФРОВЫХ НАРРАТИВОВ

В статье идет речь о теоретических основах обучения будущих учителей искусства создания цифровых нарративов. Отмечается, что потенциальные возможности искусства в сочетании с современными цифровыми технологиями имеют почти неисчерпаемый потенциал для совершенствования отечественной системы образования. Характерной особенностью профессиональной подготовки учителей к нарративно-цифровому обучению является привитие навыков критического восприятия информации в медиaprостранстве и обогащения опытом творческой деятельности, формирование умений создания образного мира с помощью информационно-коммуникационных технологий. Автор характеризует нарративно-цифровой подход в обучении будущих учителей, этапы создания цифровых нарративов (этап определения темы нарратива, этап обдумывания сюжетной линии, этап уникальной интерпретации нарратива с помощью информационно-коммуникационных технологий).

Ключевые слова: цифровое искусство, цифровой нарратив, творчество, нарративно-цифровой подход.

Larisa Tymchuk

FUTURE ART TEACHERS TRAINING TO CREATION OF DIGITAL NARRATIVES

The article deals with the theoretical basis of future art teachers training to creation of digital narratives. It is noted that art combined with modern digital technology show their inexhaustible potential for improving the national education system. Narrative digital learning – is the interaction of teacher and pupils, in which rational-logical and sensory-emotional characteristics of information transferred to and absorbed not only through verbal, but also other information channels by using of information and communication technologies that makes it possible to extend, enlarge, renew a number of meanings and their shades arising in the context of new experience. Narrative digital learning is characterized by a certain level of creativity that expresses different ways of structuring, transfer and presentation of information. Characteristic feature of teacher training to the narrative digital learning is fostering the skills of critical perception of information in the media space and enriching the experience of creative activity, forming the skills of creating imaginative world using information and communication technologies. The narrative-digital approach to future teachers training, stages of digital narratives creation (the stage of determination of narrative theme, the stage of storyline thinking, the stage of the unique narrative interpretation by means of information and communication technologies) are characterised.

Keywords: digital art, digital narrative, creativity, digital narrative approach.

References

1. Bruner, J. (2006) *Culture of Education* (Russ. per. L. V. Trubitsyna, A. V. Solovyov), Moscow, Prosveshhenie, 223 p. (in Russian).
2. Ziazium, I. A. (2000) *Pedahohika dobra: idealy i realii* [Pedagogy of good: ideals and realities], Kiev, MAUP, 312 p. (in Ukrainian).
3. Leschenko, M. (2003) *Schastia dytyny – ulyne dijsne schastia na zemli: Do problemy pedahohichnoi majsternosti* [Child's happiness – the only true happiness on earth: The problem of pedagogical skills], Kiev, ASMI, Ch. 2, 240 p. (in Ukrainian).
4. Clement, T. (2012) Multiliteracies in the Undergraduate Digital Humanities Curriculum. In: *Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics* (Ed. Brett D. Hirsch), Cambridge, Open Book Publishers, pp. 365-388 (in English).
5. Hirsch B. (2012) Digital Humanities and the Place of Pedagogy. In: *Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics* (Ed. Brett D. Hirsch), Cambridge, Open Book Publishers, pp. 3-30 (in English).
6. Lanham, Richard A. (1993) *The Electronic Word: Democracy, Technology and the Arts*. Chicago and London, The University of Chicago Press, 285 p. (in USA).
7. Mahony, S., Pierazzo E. (2012) Teaching Skills or Teaching Methodology. In: *Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics* (Ed. Brett D. Hirsch), Cambridge, Open Book Publishers, pp. 215-217 (in English).
8. Ohler, J. (2013) *Digital Storytelling in the Classroom: New Media Pathways to Literacy, Learning and Creativity Paperback*, Corwin, 304 p. (in USA).

9. Spiro, L. (2012) Opening Up Digital Humanities Education. In: *Digital Humanities Pedagogy: Practices, Principles and Politics* (Ed. Brett D. Hirsch), Cambridge, Open Book Publishers, pp. 331-364 (in English).
10. Tolisano, S. *How-To-Guide Digital Storytelling Tools for Educators*. From: <http://langwitches.org/blog/wp-content/uploads/2009/12/Digital-Storytelling-Guide-by-Silvia-Rosenthal-Tolisano.pdf>

Одержано 25.04.2015 р.
